

Snežana ILIĆ

Centar za razvoj civilnog društva, Zrenjanin

snezana.ilic@cdcs.org.rs

Srbija između multietničnosti i multikulturalnosti

REZIME

U napisu se preispituju mogućnosti i ograničenja teorijske recepcije i praktične primene politika multikulturalnoga građanstva u današnjoj Srbiji. Različita shvatanja autora kao što su Kymlicka, Loszonc, Schoepflin, Smith, Čilevičs i Barry sučeljavaju se sa stvarnim stanjem međunacionalnih odnosa u Istočnoj Evropi i posebno Srbiji. Naglasak u analizi stavljen je na pitanje življenja paralelnih života pripadnika različitih nacionalnih zajednica, umesto njihova interkulturalnog prožimanja, kao i na zagovarana rešenja u vidu samoupravnih prava za nacionalne manjine i složenog pitanja koristi i štete od eventualnog uspostavljanja manjinskih teritorijalnih autonomija. Osoben položaj nacionalnih manjina u Srbiji uveliko je određen opterećenjima njene nedavne prošlosti. Autorka poseban naglasak stavlja na ograničenja teorije elita u objašnjavanju i praktičnom regulisanju međunacionalnih odnosa i u protivstavu afirmiše zamisao multikulturalnoga građanstva. Kada su u pitanju nacionalne manjine u Srbiji, zaključuje da obrazovanje na maternjem jeziku omogućuje opstanak nacionalnih manjina, a da tek raširena javna i službena upotreba manjinskih jezika u lokalnoj zajednici omogućuje istrajavanje multikulturalnoga karaktera same sredine. Pripadnici nacionalnih manjina u Srbiji žive i istrajavaju u svom grupnom identitetu na znatno širem geografskom području od onog koje sačinjavaju stvarno multikulturalne zajednice. Posmatrani iz perspektive koju određuje Kymlickina definicija socijetalne kulture, kao teritorijalno koncentrisane kulture okupljene oko zajedničkog jezika koji se koristi privatno i u javnom životu, značajni etnički mešoviti delovi Srbije, odnosno oni gde su manjine prisutne u velikom, ali ne i u dominantnom broju, ostaju lišeni multikulturalnosti.

KLJUČNE REČI: multikulturalnost, multietničnost, pravâ manjina, teritorijalna autonomija, Srbija

Jedno od najznačajnijih problemskih područja relevantnih za savremena društva i savremene društvene nauke jeste pitanje multietničnosti, multikulturalnosti i multikulturalnoga građanstva. Pođemo li od stanovišta da je u političkoj filozofiji našeg vremena, ali i u praktičnoj politici, multikulturalizam teorijski i praktični izazov koji je oprečan monokulturalizmu, onda je zamisao multikulturalnoga građanstva implicitna, ali razorna kritika etničkog nacionalizma. To je, s obzirom na iskustva iz nedavne prošlosti, posebno važno u slučaju Srbije i stoga se naglasak u ovom radu

stavlja upravo na multikulturalno građanstvo, odnosno na individualistički i demokratski oblik multikulturalizma, a ne na neke druge aspekte multikulturalističke paradigme.

Naravno, mnoga prava pojedinca ne postoje van zajednica kojima pojedinac pripada. Nezamislivo je na primer ostvarivanje prava na obrazovanje koje se ne bi izvodilo u zajednici sa drugim pripadnicima iste jezičke grupe. Demokratski princip odlučivanja i organizovanja vlasti u multietničkim društvima dakle mora biti zasnovan na konsenzusu etno-nacionalnih zajednica. Jedino na taj način može se ići ka ostvarivanju *etno-kulturne pravde* i ka stvaranju *multikulturalnoga građanstva*. Multikulturalizam kao projekat moderniteta pruža obećavajuću, korisnu matricu za uređenje odnosa unutar multietničkih društava. U praktičnoj politici međutim relativno je česta zloupotreba ne samo pojma već i ideje multikulturalizma, posebno u situacijama raspada multietničkih država i prevlasti etničkog nacionalizma u svim sferama šire shvaćene kulture, uključujući i društvene i humanističke nauke. Mada se multikulturalizam nekada u stvarnosti javlja kao »savez nacionalizama«, suštinska utkanost Taylorove zamisli *politike priznanja* u njega čini multikulturalizam nezamenljivim faktorom teorijske i praktične zaštite manjinskih prava, naročito u konkretnim situacijama naglašene etnizacije društava. Povezanost multikulturalizma sa konceptom građanstva dodatno otežava njegovu zloupotrebu. Pojam *građanstvo* dobija poseban značaj kao najmlađi član ključnog pojmovnog trougla čije okosnice čine znatno stariji i podrobnije problematizovani pojmovi pravde i demokratije. Perspektiva koja poseban značaj pridaje pojmu *građanstvo* može se koristiti i za osporavanje multikulturalističke zamisli, kao što to čine Habermas, Barry ili Marshall, ali i za njeno razvijanje, pri čemu je najpoznatija Kymlickina zamisao. I zaista, ključni predmet spora, odnos individualnih i kolektivnih prava, najjasnije se izražava kroz naziv Kymlickine knjige *Multikulturalno građanstvo*, koji ukazuje na predmet analize jednako kao i na ideal kojem stremlje većina savremenih društava. Istovremeno, osporavanje zamisli multikulturalnoga građanstva često u jezgru svoje argumentacije ima apologiju etničke države, dok svi ostali navođeni razlozi dobrim delom imaju samo pomoćnu ili, kako bi Krleža rekao, subalternu ulogu. Novonastale, najčešće etnizirane, istočnoevropske države teško mogu na ravni značajne kulture da prihvate Kymlickinu definiciju socijetalne kulture kao teritorijalno koncentrisane kulture okupljene oko zajedničkog jezika, koji se koristi privatno i u javnom životu. Kymlicka naime traži priznanje i za manjinske socijetalne kulture, i to u ključu građanstva, a ne u situaciji dominacije većinskog etniciteta uz puko tolerisanje manjina.

Multikulturalizam kao svoju supstancijalnu pretpostavku mora imati stvarnu multikulturalnost nekog konkretnog društva. Neki beogradski i novosadski sociolozi

zaključili su međutim da Srbija ostaje multietnička, ali da je sve manje multikulturna, u smislu da je sve manje lokalnih zajednica u kojima ljudi razumeju i koriste jezike svojih komšija druge nacionalnosti. Odsustvo znanja jezika manjine kao sve ređe prisutan preduslov za komunikaciju u multietničkim zajednicama zapaža novosadski sociolog Ljubinko Pušić u svom istraživanju (Pušić, 2008). Prikazujući jedno istraživanje, i politikolog Dušan Pavlović ističe kako multilingvalna slika Vojvodine ne može, na žalost, pružiti podsticaj za održivu multikulturalnost (Pavlović, 2003–2004: 182). Pavlović zapaža da najveći broj ispitanika svih starosnih grupa ne govori nijedan od manjinskih jezika, a da on istovremeno nije i njihov maternji jezik. U Pavlovićeve zaključke ulazi i da mlađi ljudi u Vojvodini sve manje osećaju potrebu da uče manjinske jezike, da starosedeoci nešto češće od doseljenika znaju da komuniciraju na nematernjim jezicima, kao i da apsolutna većina ispitanih Srba smatra da Srbi ne treba da uče jezik manjina (Pavlović, 2003–2004: 184, 187). Ipak, država Srbija je, kao što će se videti, ne samo opredeljena da primenjuje manjinska prava nego i da sprovodi kompleksne politike multikulturalnoga građanstva. No koji je opšti domet tih politika?

MULTIKULTURNO GRAĐANSTVO ILI ŽIVLJENJE PARALELNIH ŽIVOTA

Posmatrano iz šire perspektive, neki pisci ukazuju na domete do kojih se uopšte može doći sprovođenjem politika multikulturalnoga građanstva. George Schoepflin npr. markira važan problem kada tvrdi da u Istočnoj i Centralnoj Evropi postoji endemska slabost države i da je stoga u njima teško nametnuti vladavinu prava i liberalizam. On tvrdi da se pripadnici različitih etničkih zajednica susreću na površnom nivou, kroz ritualne ljubaznosti, i da na tome ostaju. Ne postoji dublja komunikacija, ili razumevanje, da ne pominjemo »razmenu«, koja je multikulturalistima toliko na srcu. Primeri Mađara u Transilvaniji ili Rusa u Estoniji vrlo dobro ilustruju taj proces. Kontakti između Mađara i Rumuna minimalni su, ugladni i površni. To se čak odnosi i na one prostore u kojima bi se mogli očekivati intenzivniji kontakti, npr. na univerzitetu u Kluju, gde se nastava odvija dvojezično: na mađarskom i na rumunskom (Šeflin, 2002: 122–123). Terenska iskustva iz multietničkih opština u Vojvodini potvrđuju takvu ocenu, mada ne bez ostatka. U Senti, u kojoj je 2005. bilo izvedeno kompleksno terensko istraživanje o lokalnim politikama u multietničkim zajednicama, moglo se zapaziti ne samo življenje *paralelnih života* građana različitih nacionalnosti nego i uspešan savez etničkih elita na nivou opštine, kako u njenoj vlasti tako i u opoziciji. Izrazito nacionalno usmerene stranke, poput Građanskog pokreta vojvođanskih Mađara (bez obzira na ime, ta je stranka bila znatno radikalnija od najjače mađarske stranke Saveza vojvođanskih Mađara, SVM) i

Koštuničina DSS-a, međusobno su mnogo bliže nego što su bliske sa strankama iz sopstvene nacije koje su učestvovala u vlasti na nivou opštine (kao što su bili SVM ili Tadićev DS) (Šovljanski, 2005). Iz tog primera uočljivo je da etnička solidarnost nestaje kada se suoči sa partijskim nadmetanjima. S druge strane, etnička solidarnost jača kada se pripadnici neke nacije, osnovano ili ne, osećaju ugroženima. U tom smislu, prevlast partijskog u odnosu na etnički činilac u oblikovanju odnosa u lokalnoj zajednici govori o odsustvu izraženijeg osećanja nacionalne ugroženosti pripadnika nacionalnih zajednica koji u njoj žive.¹

Schoepflin ipak uvida da je trend povoljan: piše da je u Istočnoj Evropi prisutno, »podsticano od strane Zapada, uklapanje međuetničkih odnosa u nešto što naliči demokratskim okvirima, iako daleko od idealnog, generalno se kreće prema, često nevoljnom, prihvatanju međuetničkih i unutaretničkih različitosti, premda rat na Kosovu 1999. godine predstavlja upadljiv izuzetak« (Šeflin, 2002: 123). Uprkos tome on zaključuje kako je, zbog nasleđa skorašnje i drevne prošlosti, negativne prakse komunizma, opasnosti od neočekivanog razvoja u prelaznom prostoru između demokratije i autoritarnih sistema, u Srbiji i dalje potreban veći oprez (Šeflin, 2002: 124).

Kao ilustracija osnovanosti Schoepflinova pogleda može poslužiti istraživački nalaz o podvojenosti stanovništva u Vojvodini po etničkom principu i na mikronivou. Na primer nacionalni korpusi u Temerinu, varošici u južnoj Bačkoj, veoma su jasno prostorno locirani. Samo u određenim delovima Temerina javna upotreba mađarskog jezika ne doživljava se kao problem ni kao rizik. Javna dešavanja u jednom delu varošice ostaju neprimećena od stanovnika njezina drugog dela (usp. *Ethnic incidents in Vojvodina*, 2005). Nešto slično važi i za potpunu prostornu segregaciju na etničkom osnovu između stanovnika srpskog i slovačkog dela Aradca, sela u Banatu. Meštani kažu da je prisutan ne samo odvojeni život pripadnika različitih nacionalnosti nego i osećanje neprijatnosti i neizvesnosti kada pripadnici manjina govore maternjim jezikom u delu mesta u kojem ne čine većinu stanovništva. To navođenje primera iz društvenog života u etnički mešovitim mestima ne služi samo za ilustrovanje Schoepflinovih pogleda; ono pokazuje da uređenje multikulturalnih odnosa suštinski zavisi i od običnih građana, a ne samo od nacionalnih (odnosno etničkih) elita. Koliko god bile opterećene različitim problemima, zemlje Istočne Evrope suočavaju se sa politikama multikulturalnoga građanstva, a ne samo sa međusobnim odnosima različitih elita. Kymlickin pojam multikulturalno građanstvo sprečava teorijska i istraživačka zastranjivanja kojima bi se stvarno postojeći multi-etnički i uopšte multikulturalni odnosi *a priori* objašnjavali ulogom etničkog činioca.

¹ U Vojvodini je umesto pojma nacionalna manjina u zvaničnoj upotrebi pojam nacionalna zajednica, koji se odnosi i na većinski i na manjinske etnicitete.

Karakteristično je za naivno, svakodnevno mišljenje da društvene odnose u multietničkim sredinama svodi na dogovore etničkih elita. U tom se smislu Kymlicka, čak i kada greši u detaljima u svojim opisima istočnoevropskih multikulturalnih društava, javlja kao teorijski nadmoćan onim piscima koji nisu u stanju da izađu iz dečije kolevke etniciteta kao svemoćnog i sveobjašnjavajućeg eksplanansa.

Slabost istočnoevropskog multikulturalizma, uključujući ovde zaštitu prava manjina (ne svodeći pritom multikulturalizam isključivo na manjinsko pitanje), često je izraz slabosti građanstva u Kymlickinu smislu reči. U svom komentaru o studiji Willa Kymlicke i Magde Opalski o mogućnostima primene multikulturalističkih politika u Istočnoj Evropi, letonski političar Boriss Čilevičs procenjuje da je na tom prostoru prisutan »obrazac koji se često pojavljuje – proglašavanje liberalnih zakona, ali uz implementaciju kontradiktornih vladinih uredbi, kao i nedostatak efikasnih mehanizama provođenja zakona u praksi« (Čiljevič, 2002: 150). Sve ono što se dešavalo u Srbiji prethodnih nekoliko godina – donošenje Ustava i mnogih zakona bez šire javne rasprave, diskriminatorski Zakon o crkvama i verskim zajednicama i još restriktivniji podzakonski Pravilnik o njihovoj registraciji, uvođenje veronauke 2001. vladinom uredbom bez konsultovanja zakonodavnog tela i javnosti, višegodišnje izbegavanje da se donese Zakon o nacionalnim savetima, obavezujuće uputstvo Republičke radio-difuzne agencije Srbije (RRA) koje zabranjuje prikazivanje protestantskih »netradicionalnih« verskih zajednica (»sekti«) na javnom medijskom servisu, sistematsko izbegavanje obaveze da se pri donošenju za manjine relevantnih zakona konsultuju nacionalni saveti nacionalnih manjina – sve to upućuje na tačnost Čilevičseve procene.

Zapažanja Grahama Smitha pokazuju kako politička vodstva etničke većine, odnosno »državne nacije«, primenjuju uslovljavanje, to jest korupciju, da bi držala manjine pod kontrolom. Dominantan model u Istočnoj Evropi jeste, prema Smithu, onaj prema kojem »manjinama ne treba uskraćivati da uživaju svoju kulturu i koriste svoj jezik, ali to smeju isključivo unutar njihovih 'vlastitih' izolovanih okruženja. Svako mora da ima pravo da peva svoje pesme i da igra tradicionalne plesove, ali na nivou javnog svi moraju da u potpunosti prihvate socijalnu kulturu većine« (Smith, 2002: 153). Dekorativni i prigodni karakter takvog *izolacionističkog* multikulturalizma odgovara onome što je Alpár Losoncz, jedan od najrespektabilnijih recipijenata multikulturalističke teorije u Srbiji, opisao kao manjinsku »agrarno-ontološku usidrenost u ruralnom zaboravu« a što Branimir Stojković naziva *jedva-multikulturalizmom*. Smith piše da prema federalizmu i teritorijalnoj autonomiji postoji veliko podozrenje u ovom delu Evrope. Slično podozrenje postoji i u Srbiji, s tim što u njoj dodatni problem stvara postojanje Autonomne Pokrajine Vojvodine, koja nije zasnovana na etničkom principu i koja baš stoga samim svojim posto-

janjem otežava kontrolu nad manjinama u meri u kojoj njena administracija ima određene nadležnosti. Što se tiče Smitha, on je, bar kad je reč o sadašnjem vremenu, neposredno suprotstavljen Kymlickinoj verziji multikulturalizma, odnosno njenoj primeni na zemlje Istočne Evrope. On smatra da se »može pretpostaviti da će federalizam i autonomija postajati sve efikasniji sa liberalno-demokratskim razvojem društava Centralne i Istočne Evrope. U međuvremenu bi prerano uvođenje ovih principa moglo da ih diskredituje« (Smith, 2002: 154). Mada je Smithova namera bila da tom argumentacijom oslabi Kymlicku poziciju, njegovo obrazloženje ipak ide njoj u prilog. Naime upravo zamisao multikulturalnoga građanstva naglašava važnost istovremenog razvijanja liberalno-demokratskih institucija i prava manjina.

Uopšte uzet, Smith smatra da su u Istočnoj Evropi »titularne političke elite sklo- ne isključivanju manjina, i (da) teže da klasifikuju manjine na 'nacionalne' (tradi- cionalne) i imigrantske zajednice na osnovu arbitrarnih, ideoloških i politizovanih kriterijuma. Drugim rečima, ova klasifikacija može da izgleda kao razlika između 'dobrih' i 'loših' manjina sa stanovišta tekućeg režima, bez obzira na to koliko su one ukorenjene u društvu, i druge objektivne faktore« (Smith, 2002: 156). Smithovo zapažanje bar donekle objašnjava odnos vlasti Srbije prema Albancima, Hrvatima i Bošnjacima tokom devedesetih godina. Ključni aspekt, prema Smithovu viđenju, jeste da li postoji stvarni zahtev za manjinskim pravima, kao i da li postoji objek- tivna mogućnost da se tim zahtevima udovolji. Ovde, kada je reč o Srbiji, treba po- menuti slučaj vlaške nacionalne manjine. Na popisu stanovništva 1991. bilo je oko dvadeset hiljada Vlaha, a na popisu 2002. dvostruko više. Broj Vlaha na poslednjih nekoliko popisa varira od 1500 do 102.000, što govori o uticaju državne politike na slobodu njihova izjašnjavanja.² Smith je svestan da se sve manjine ne mogu pod- vesti pod isti kriterijum i da stoga uvek treba imati u vidu njihove osobenosti. Na primer jevrejski identitet primarno je zasnovan na religiji, dok je jezik od mnogo manje važnosti. Zbog toga jevrejske škole obično usvajaju službeni jezik države kao jezik nastave za sve predmete koji nisu direktno povezani sa jevrejskom religi- jom ili istorijom. Nasuprot tome, mišljenja je Smith, jezik predstavlja srž identiteta ruske manjine, dok je religija od manje važnosti. Izvesno je da je u današnjoj Srbiji srž nacionalnog identiteta bošnjačke manjine konfesionalna pripadnost i praktiko- vanje određenih kulturnih obrazaca, a ne jezik. Isto važi i za nacionalno deklarisanе Muslimane u Crnoj Gori. Boriss Cilevičs izveo je zaključak da je Kymlickina kla- sifikacija na nacionalne i imigrantske manjine primenjiva i u Istočnoj Evropi, ali da je praktično rizična, zbog sklonosti većina da podvajaju manjine i da neke od njih doživljavaju kao pretnju u procesu građenja većinske nacije.

² Prema popisu stanovništva iz 1948., u Srbiji je živelo više od 93.000 Vlaha i 63.000 Rumuna. Po popisu iz 1961., broj deklarisanih Vlaha bio je 1377 (Kicošev, 2006:56).

Sam Kymlicka istovremeno je i optimista i uzdržan kada je u pitanju mogućnost proširivanja njegove zamisli multikulturalnoga građanstva na Istočnu Evropu. On piše: »Pokazaću da su predstavnička i polietnička prava saglasna sa integracijom manjinskih grupa, i da zapravo mogu da pomognu toj integraciji. Samoupravna prava, s druge strane, predstavljaju ozbiljnu pretnju jedinstvu društva, pošto podstiču nacionalne manjine da sebe vide kao zaseban narod sa inherentnim pravom da vlada sam sobom« (Kimlika, 2002a: 26). Kymlicka je ovde u znatnoj meri oprezan kada procenjuje mogućnost primene samoupravnih prava za nacionalne manjine. Biće zanimljivo uporediti njegovo stanovište sa Losonczevim razmatranjem razloga *pro et contra* teritorijalne autonomije, pošto ovaj drugi autor mnogo bolje poznaje stvarnost Istočne Evrope. To poređenje ima posebnu vrednost, s obzirom na to da i Losoncz, kao i Kymlicka, zastupa koncepciju multikulturalnoga građanstva. Opšte je prihvaćeno naime da poređenje sličnih stanovišta daje saznajno vrednije rezultate nego poređenje međusobno veoma udaljenih pozicija, jer u ovom drugom slučaju teško je očuvati sistematičnost komparacije zbog mnoštva činilaca koje poređenje treba da drži pod misaonom kontrolom. U svakom slučaju, za Kymlicku je važno da manjine budu predstavljene kao grupe, jer grupno predstavljanje prevazilazi sistematsko uskraćivanje i obezbeđuje samoupravu. Na sličan je način i Lijphart zagovarao jedan drugi mehanizam očuvanja manjinskih grupnih prava, naime pravo na *veto* u područjima posebno osetljivim za manjine (Lijphart, 1992: 23–30).

Kada su u pitanju mehanizmi očuvanja manjinskih prava, bilo da se radi o samoupravi, pravu na *veto* ili teritorijalnoj autonomiji, jedan od vodećih angloameričkih političkih teoretičara, Brian Barry, javlja se kao njihov najpoznatiji kritičar. Prema njegovu mišljenju, ključna pogreška u projektu *politike priznanja* Charlesa Taylora sadržana je i u naslovu zbornika tekstova koji je uredio Will Kimlicka: *The Rights of Minority Cultures*. »Kulture jednostavno nisu vrsta entiteta kojima se prava mogu pripisati. Zajednice definirane nekim zajedničkim kulturnim obilježjima (primjerice, jezikom) mogu u nekim okolnostima imati valjane zahtjeve, no isključivo zahtjeve koji proizlaze iz legitimnih interesa članova skupine« (Barry, 2006: 79). Ili, dalje, o kolektivnim pravima: »Ta perverzija zdravog razuma dogodi se uvijek kad se cilju kulturnog opstanka dá status samosvrhe. Ljudska bića tada postaju samo brojke, koje se mobiliziraju kao sredstva nekog transcendentnog cilja« (Barry, 2006: 80). Barry ovde previđa ranije pomenutu činjenicu da se neka individualna prava mogu ostvariti samo u zajednici sa drugim ljudima, i da ih je onda teško razlikovati od »grupnih« prava. Treba li podsetiti da se na primer pravo na obrazovanje na manjinskom jeziku ne može realizovati van grupe?! Tu činjenicu ne ugrožava ni jedna, uistinu »etnopreduzetnički« obojena, posledica, naime sužavanje kruga aspiranata na određene prestižne pozicije na članove neke kulturne grupe.

Mada jednostran, Barry je podsticajan i kada se razmatraju teorijska rešenja multikulturalizma i kada se ispituju politike multikulturalnosti. On otvara jedan vrlo važan problem kada kaže da »postoje brojni razlozi zbog kojih bi trebalo nastojati uspostaviti geografski utemeljene upravne jedinice koje presijecaju granice zajednica« (Barry, 2006: 106). U leto 2009. Albanci iz tri opštine sa juga Srbije izrazili su želju da dobiju »svoj« region, koji bi bio nefunkcionalan u svakom pogledu.³ Miloševićeva podela Srbije na okruge imala je za cilj kontrolu manjinskih etnokulturnih zahteva: i danas se tri bačke opštine sa većinskim mađarskim stanovništvom nalaze u Severno-Banatskom upravnom okrugu, sa sedištem u Kikindi, protivno svakoj funkcionalnoj ekonomskoj ili saobraćajnoj logici. Osnovni je zahtev mađarskih autonomista objedinjavanje tih triju opština (i još nekih) sa opštinama Severno-Bačkog okruga; time bi se dobio jedan većinski mađarski okrug u Srbiji, sa sedištem u Subotici, a reka Tisa ponovo bi bila prirodna granica između Banata i Bačke.

PROBLEMI VEZANI UZ PRAKTIČNE POLITIKE MULTIKULTURNOGA GRAĐANSTVA

Kada razmatra praksu, Barry je trpeljiviji prema multikulturalizmu nego kada vodi čisto teorijsku polemiku. To je sasvim razumljivo, pošto sama praksa ima svoje zahteve i ograničenja koje strane sučeljene u polemici moraju da uvažavaju. Barry priznaje pravo jezičkim zajednicama da komuniciraju na vlastitom jeziku, ali upozorava da se za to plaća cena u funkcionisanju demokratskog režima. Prema njegovim rečima, »čak i kada se uvažavaju sve jezične skupine, kao u Švicarskoj, Belgiji i Kanadi, jezične zajednice i dalje vode paralelne razgovore ograničene uglavnom na njihove vlastite pripadnike. Potencijal za raspad koji to nosi trenutno se vidi u Belgiji i Kanadi« (Barry, 2006: 271). Ipak, »tamo gdje već postoje povijesne zajednice utemeljene na jeziku, nema zadovoljavajuće alternative njihovom priznavanju kao političkih zajednica, u svakom slučaju ondje gdje zauzimaju zemljopisno kompaktna područja« (Barry, 2006: 272). To je vrlo delikatna tačka cele multikulturalističke debate: Barry priznaje pravo nacionalnih manjina da se konstituišu kao političke zajednice, ali odmah upozorava da je »jasno da zemlje koje tvore jedinstvenu jezičnu zajednicu imaju jake razloge da pokušaju spriječiti razvoj zasebnih jezičnih zajednica unutar svoga teritorija«. Suočen sa zamršenošću problema, Barry tu temu zatvara vrlo problematičnim zaključkom da demokratske

³ Broj stanovnika Preševa (sa albanskom većinom od 96%) opao je između popisa stanovništva 1991. i 2002. za 10% (sa 15.000 na 13.500 stanovnika). Broj stanovnika opštinskog sedišta Bujanovac (u opštini u kojoj 60% stanovnika čine Albanci, a 30% Srbi) opao je između 1991. i 2002. sa 17.000 na 12.000. Opština Medveđa (u kojoj živi 66% Srba i 26% Albanaca) geografski je potpuno odvojena od dve prethodno pomenute opštine i u njoj je broj stanovnika između 1991. i 2002. opao sa 13.400 na 10.700. Pomenute opštine ne samo što su fizički odvojene, nego, uz depopulaciju, nemaju ljudskih (obrazovnih) ni ekonomskih resursa za izvršavanje nadležnosti bilo kakve autonomije koja se ne bi svodila na lokalnu samoupravu (»Југ Србије...«, 2007).

države koje još imaju otvorenu budućnost imaju sve razloge da idu pravcem koji vodi jezično homogenoj političkoj zajednici (Barry, 2006: 272–273).

Barryjevo pozivanje na homogenost kao na cilj izaziva gotovo iracionalan otpor, pošto se na evropskom kontinentu, za razliku od anglofonskih zemlja, ideal homogenosti manje vezuje uz klasičnog liberala Johna Stuarda Milla, a više uz nacizmu bliskog Carla Schmitta. Dakle Barry ne nudi rešenje za upotrebu manjinskih jezika, bez koje nema multikulturalnosti. Ogroman deo stanovništva Istočne Srbije na primer govori u privatnom životu vlaški jezik kao maternji, a postoje i sela geografski udaljena od opštinskih centara u kojima stariji ljudi ne razumeju srpski jezik. Nijedna od primenjivanih politika multikulturalnoga građanstva, osim faktučke izolacije, nije prikladna da njihovim potrebama izađe u susret: oni su prestari za asimilaciju u smislu enkulturacije, i još više za integraciju.⁴ U geografski manje zabačenim delovima Srbije tradicija multikulturalne politike »nacionalnog ključa« omogućava preživljavanje manjinskih jezika i, makar i uz osipanje broja pripadnika kroz vreme, manjinskih etnokulturnih zajednica. Nova rešenja uspostavljaju se postepeno i uz određena trvenja i nepotrebno oklevanje.

Razmatrajući probleme multilingvalnih politika u Istočnoj Evropi, Will Kymlicka nedvosmisleno tvrdi da jedna od najvažnijih odrednica da li će neka kultura preživeti jeste činjenica da je njen jezik službeni jezik – odnosno da se njen jezik koristi u javnom školstvu, sudovima, zakonodavstvu, javnim i zdravstvenim službama itd. Posedovanje javno ustanovljenog obrazovanja na maternjem jeziku po Kymlicki je od prelomne važnosti budući da to garantuje prenošenje jezika i njemu pridruženih tradicija na sledeće generacije (Kimlika, 2002c: 31). Ta Kymlickina tvrdnja potpuno odgovara stvarnosti. Njegov se stav, bar kada je Srbija u pitanju, može diferencirati u sledećem smislu: obrazovanje na manjinskom jeziku omogućava opstanak određene nacionalne manjine, a tek raširena javna i službena upotreba manjinskih jezika u lokalnoj zajednici omogućuje istrajavanje multikulturalnoga karaktera same sredine. To je važno razlikovanje: pripadnici nacionalnih manjina žive i istrajavaju u svom grupnom identitetu na znatno širem geografskom području od onog koje sačinjavaju stvarno multikulturalne zajednice. Naime višejezičnost u Vojvodini već je sada ograničena na sever te pokrajine i na opštine Kovačica i Bački Petrovac.

Nalazi pomenutih istraživanja Ljubinka Pušića i Dušana Pavlovića takođe pokazuju da Vojvodina, mada najizrazitija multikulturalna oblast u Srbiji, nije više

⁴ U Srbiji ne postoji nijedna škola sa nastavom na vlaškom jeziku. Zanimljivo je da vlaški nacionalni savet, kao krovna ustanova vlaške nacionalne manjine, ne ističe zahtev za obrazovanjem na vlaškom jeziku. Na to se može dodati i da je vlaška populacija natprosečno stara: prosečna starost stanovništva Srbije iznosi 40,3 godine, a kod Vlaha je ona 47,3 godina (Kicošev, 2004). S obzirom na starost i preovlađujuću poljoprivrednu delatnost vlaško ruralno stanovništvo Istočne Srbije nije obuhvaćeno akulturacijom ni enkulturacijom ni u školama ni u sistemu drugih javnih ustanova. Više o tome vidi u: Jelinčić, Lukšić-Orlandić i Đurović (2007).

multikulturalna u velikim svojim delovima. Manjinski jezici široko se upotrebljavaju, mnogo više na javnom nego na službenom planu, samo u onim opštinama gde pripadnici manjina čine većinu u ukupnom stanovništvu. Ako se stvarno stanje sučeli sa Kymlickinom definicijom socijetalne kulture, kao teritorijalno koncentrisane kulture okupljene oko zajedničkog jezika koji se koristi privatno i u javnom životu (Kimlika, 2002c: 31), onda značajni etnički mešoviti delovi Srbije, odnosno oni gde su manjine prisutne u velikom, ali ne i u dominantnom broju, ostaju lišeni multikulturalnosti. Prema Kymlickinu mišljenju, suočene sa mogućnošću marginalizacije, manjine imaju četiri mogućnosti: mogu da masovno emigriraju, naročito ako u susedstvu imaju naprednu i prijateljsku državu koja će ih prihvatiti; mogu da prihvate integraciju u većinsku kulturu, tražeći pregovore o boljim ili pravednijim uslovima integracije; mogu da traže pravo na samoupravu, koja im je potrebna da bi očuvali vlastitu socijetalnu kulturu, to jest da bi stvorili vlastite ekonomske, političke i obrazovne institucije na svom jeziku; mogu da prihvate trajnu marginalizaciju tražeći da budu ostavljeni na miru na marginama društva (Kimlika, 2002c: 36). Kymlicka smatra da poslednja opcija, prihvatanje marginalizacije, može biti privlačna samo etnoreligijskim zajednicama čija vera zahteva od njih da izbegavaju svaki kontakt sa modernim svetom (Kimlika, 2002c: 36).

Za razliku od navedenog mišljenja, Kymlicka ponekad tvrdi i nešto što se može osporavati, naime da »iza svake problematične manjine treba da potražimo problematičnu državu koja je vršila pritisak na manjine« (Kimlika, 2002c: 62). U literaturi se ne sreće objašnjenje koje bi pobune kosovskih Albanaca 1968. i 1981. objašnjavalo nekim tada aktuelnim državnim pritiscima; pre bi se moglo govoriti o agrarnoj prenaseljenosti i etničkoj utakmici oko mesta u organima uprave i samouprava kao o njihovim razlozima, ne zaboravljajući pri tom ni izrazito veliku nezaposlenost na Kosovu.

FEDERALIZACIJA KAO REŠENJE?

Kymlicka izričito tvrdi da i Istočna Evropa treba da prihvati federalne ili kvazifederalne oblike teritorijalne autonomije (Kimlika, 2002c: 74). On napominje da većina država Istočne Evrope ima teritorijalno koncentrisane nacionalne manjine. Istovremeno primećuje otpore federalizaciji država u tom regionu, pa navodi da je Rusija jedina država u regionu koja je dobrovoljno usvojila višenacionalni federalizam sa značajnom teritorijalnom autonomijom. Kymlicka ponekad pokazuje da ne vlada u potpunosti problematikom u tom regionu – on Vojvodinu tretira kao *manjinsku* teritorijalnu autonomiju, pominjući da je »Srbija ukinula autonomiju Kosova i Vojvodine, Gruzija je ukinula autonomiju Abhazije i Osetije, Azerbejdžan je ukinuo autonomiju Nagorno-Karabaha« (Kimlika, 2002c: 75). Tačno je međutim njegovo

zapažanje da »države menjaju svoje unutrašnje granice kako bi onemogućile usvajanje autonomije i u budućnosti. Slovačka je izmenila svoje unutrašnje granice kako etnički Mađari ne bi činili većinu ni u jednoj od administrativnih jedinica, i stoga ne bi imali polazište za traženje autonomije; Hrvatska je izmenila unutrašnje granice u Krajini i Zapadnoj Slavoniji kako bi razredila područja nastanjena Srbima« (Kimlika, 2002c: 75). Već je bilo reči o okruzima u Miloševićevoj Srbiji koji su u osnovi imali istu funkciju administrativnog rasparčavanja nacionalnih manjina.

Kymlickino upozorenje o rizicima manjinskoga građenja nacije i o »unutrašnjim manjinama« detaljnije razrađuje norveški stručnjak za Istočnu Evropu Pål Kolstø. On upozorava da u Istočnoj Evropi nove manjine imitiraju stare većine gde god imaju šansu za to. Drže se principa da pobednik uzima sve: »To znači da ko god pobedi na izborima ima pravo da sve prestižne i dobro plaćene poslove u državi popuni svojim sledbenicima i raspusti službenike ako ne pripadaju istoj etničkoj zajednici. U politici autonomije to znači da ko god dobije kontrolu u određenoj oblasti, prisvaja pravo da da preferencijalni tretman svojoj zajednici, ne samo kulturno, nego i politički i ekonomski« (Kolsto, 2002: 196). Kolstø smatra da teritorijalne autonomije ipak imaju neke prednosti. Naime u njima je lakše primenjivati kulturna prava nego na raspršenom području države. Drugim rečima, »najvažniji argument u korist teritorijalne autonomije nad ostalim vrstama zaštite manjina, onako kako ga ja vidim, sastoji se u tome da teritorijalna autonomija daje manjinama čvrste garancije protiv svih vrsta zloupotreba većinske populacije koji nijedan drugi režim zaštite manjina ne može da omogućiti« (Kolsto, 2002: 198). Kolstø zaključuje isto što i mađarski političari u Srbiji: »Naposletku, mora da se kaže da teritorijalne i neteritorijalne sheme manjinske zaštite nisu uzajamno isključive, već se mogu simultano upotrebljavati« (Kolsto, 2002: 198). On u tom smislu daje primer Finske i švedske manjine na Alandima, koja je praćena švedskom jezičkom autonomijom u celoj Finskoj: »Ovaj aranžman je omogućio Šveđanima da nikad ne prestanu da se identifikuju sa finskom državom, kao i veliki stepen uzajamnog poverenja između dve jezičke zajednice« (Kolsto, 2002: 198).

Kymlicka u svom uvidu u složenost multikulturnih odnosa u Istočnoj Evropi pokazuje senzibilitet koji nedostaje mnogim istočnoevropskim *proceduralistima* (izraz kojim se označavaju oni autori koji nekritički preuzimaju prakse iz drugih krajeva sveta ili su neprestano začuđeni nepodudaranjem norme i stvarnosti). On piše: »Kako Varadi primećuje, dodatna komplikacija sastoji se u tome da čak najbolje kreiranim i primenjenim pravnim pravilima često nedostaje sposobnost da uoče i spreče mnoge od uobičajenih načina na osnovu kojih većina može da procedure za odlučivanje podesi u svoju korist. Zakoni se mogu baviti jedino određenim formalnim i strukturnim pitanjima, ostavljajući dosta prostora za diskreciju javnih služben-

nika. Varadi smatra da je nepravdu prema manjinama moguće ograničiti jedino u državi čija senzibilnost prema etničkim grupama počiva na neformalnim kodovima ili konvencijama etničkog fer-pleja» (Kimlika, 2002b: 313). I Varady i Kymlicka ovde su u pravu, a to je pitanje jedno od ključnih jer dotiče realističnost stvaranja mehanizama integrisanoga multikulturalnog društva, koje ne podleže iskušenjima asimilacije, izolacije i ekskluzije. Najsažetije rečeno, danas je nemoguće zamisliti da bi jedini predstavnik Albanaca u parlamentu Srbije mogao postati predsednik Srbije; ali etnički Mađar bio je potpredsednik Vlade, a dvojica Bošnjaka i danas su ministri. Etnički *fair play* funkcionisao je decenijama u vreme komunističke vlasti i građanima Srbije nije nepoznat; druga je stvar u kojoj ga meri oni danas prihvataju. Kao opšta pravilnost može se istaći da pripadnici bilo kog većinskog etniciteta prihvataju etnički *fair play* u obrnutoj srazmeri sa osećanjem vlastite nacionalne ugroženosti. Onoliko koliko se Srbi u Srbiji osećaju ugroženima kao nacija, toliko su manje spremni da prihvate Varadyjeve »neformalne kodove«. Kymlicka stavlja jednu ogradu, koja potvrđuje maločas navedenu pravilnost: piše da je Varady u toj stvari u pravu za neke zemlje, ali da u drugim zemljama neformalni kodovi odlučivanja funkcionišu tako što isključuju manjine. Navodi primer Letonije, koja nije imala nijednog etničkog Rusa u nacionalnom televizijskom savetu, mada Rusi čine 40% populacije te države. Otvara se dakle pitanje širine mogućnosti primene nekih rešenja, i to ne samo Varadyjevih nego i Kymlickinih.

TERITORIJALNE AUTONOMIJE?

Kada je reč o u Evropi delikatnom pitanju manjinske teritorijalne autonomije, Kymlicka podseća da je visoki komesar za nacionalne manjine OEBS Max van der Stoel bio protiv manjinske teritorijalne autonomije u Istočnoj Evropi, smatrajući da će takav zahtev izazvati maksimalan otpor. Stoga Kymlicka upozorava da on ne brani *a priori* teritorijalnu autonomiju, ali je brani ako je ona mehanizam za postizanje etnokulturne pravde. U tom smislu taj tvorac koncepcije multikulturalnoga građanstva odbacuje činjenicu izmešanosti stanovništva na istoku Evrope kao argument protiv teritorijalne autonomije, navodeći da je i u Kataloniji bila uspostavljena manjinska teritorijalna autonomija u vreme kada je u njezinu stanovništvu bilo samo 52% etničkih Katalonaca. Prema njegovim rečima, »unutarnje manjine i manjinske dijaspore mogu se naći u praktično svakom zapadnom slučaju teritorijalne autonomije«, i tu nema razlike između Istočne i Zapadne Evrope. Pri tom Kymlicka navodi tri razloga u prilog teritorijalne autonomije za pripadnike nacionalnih manjina: različita rešenja, odnosno različiti oblici autonomije, nisu uzajamno isključivi – na primer frankofoni Kvebeka imaju određena neteritorijalna prava bez obzira na to gde žive u Kanadi, ali ta su prava kombinovana sa posebnim zaštitama koja

uporište imaju u teritorijalnoj autonomiji Kvebeka (Kimlika, 2002b: 316). Teritorijalna autonomija takođe indirektno koristi manjinskoj dijaspori koja živi van njene teritorije. Kymlicka naglašava da se frankofoni Kanađani van Kvebeka uvek mogu osloniti na jaki Kvebek sa njegovim zakonodavstvom, televizijom i institucijama na francuskom jeziku. U Srbiji bi takvo rešenje izvesno ubrzalo asimilaciju nacionalnih manjina van teritorijalnih autonomija, odnosno podstaklo migraciju manjina ka autonomnim teritorijama, a pripadnika etničke većine iz njih⁵. U svakom slučaju, već je bilo reči o tome da su manjinske stranke sa najrazvijenijim programima autonomije (DZVM i SVM) u svom zalaganju za višestepenu (regionalnu, lokalnu i personalnu) autonomiju dosledno koristile Kymlickine argumente. U tom smislu, kada se upoređuju rezultati glasanja Mađara na severu i jugu Vojvodine, odnosno u krajevima gde su etnički Mađari većina sa onima gde oni čine manjinu u lokalnim zajednicama, ispostavlja se da pripadnici manjina koji žive van granica zahtevane teritorijalne autonomije glasaju nesrazmerno malo za etničke stranke koje takvu autonomiju zahtevaju. Kymlicka naglašava da neteritorijalna autonomija nekad ne uspeva da sačuva članove manjina van samoupravnih područja od tihe asimilacije: »Jezičke zajednice mogu da prosperiraju jedino ako imaju jake institucije, a institucije mogu da prežive jedino ako su etničke grupe koncentrisane« (Kimlika, 2002b: 317). Praksa najčešće potvrđuje takav stav, mada ima i protivprimera. Albanci u Preševu i Bujanovcu ne samo što nisu asimilovani, mada nemaju teritorijalnu autonomiju, nego postaju srazmerno sve izrazitija većina u pomenutim opštinama.⁶ A u sklopu jedne promišljene nacionalne politike nacionalni savet mađarske nacionalne manjine dobro je shvatio Kymlickine poruke: pre četiri godine u oblasti gde je koncentrisana mađarska nacionalna zajednica u Vojvodini otvorene su dve »specijalne gimnazije za talente«, jedna u Subotici, druga u Senti. Te gimnazije međutim ne mogu u strogom smislu reči biti gimnazije za talente, s obzirom na to da je prema istraživanjima pedagoške psihologije udeo istinski talentovanih đaka u ukupnom broju učenika toliko mali da populacija od nepunih tri stotine hiljada Mađara u Vojvodini ne bi mogla da iznedri za otvaranje specijalne gimnazije potreban broj izrazito talentovanih učenika.

Neke druge nacionalne manjine, premale ili previše raspršene da bi tražile teritorijalnu autonomiju, primenjuju drugačija rešenja. Zavod za kulturu vojvođanskih Rumuna osnovan je 2008. u Zrenjaninu u Srednjem Banatu, a ne u Pančevu, Alibunaru ili Vršcu u Južnom Banatu, bez obzira na to što Rumuna i srazmerno i u apsolutnom broju ima više u Južno-Banatskom nego u Srednje-Banatskom okrugu.

⁵ O tome vidi više u: *Ethnic Incidents in Vojvodina* (2005).

⁶ Nemoguće je praviti metodološki korektna poređenja sa rezultatima popisa iz 1991. pošto su taj popis Albanci bojkotovali. Prema popisu iz 2002., u opštini Bujanovac Albanci čine 54,7% stanovništva, a u opštini Preševo 89,1% (Bašić i Crnjanski, 2006).

Čini se da je nacionalni savet rumunske nacionalne manjine želeo da lociranjem Zavoda u Srednji Banat omogući lakše istrajavanje malobrojnijim i kulturno slabijim pripadnicima svoje nacionalne zajednice u tom okrugu u očuvanju nacionalnog identiteta. Svojevrsnu spontanu strategiju očuvanja nacionalnog identiteta primenjivali su uspešno vojvođanski Slovaci kroz decenije, kroz endogamiju. Tek je na poslednjem popisu stanovništva 2002. uočeno da i ta nacionalna manjina počinje da se brojčano osipa. Pre pedesetak godina u Vojvodini je živeo otprilike podjednak broj Slovaka i Rumuna. Broj prvih tek je nešto opao, a broj drugih se prepolovio, što govori o neophodnosti promišljanja mikropolitika, posebno kada je reč o malim manjinama.

Kymlicka pominje endemsku sumnju vlada zemalja Istočne Evrope i država nastalih raspadom Sovjetskog Saveza u lojalnost manjina. On zapaža da se države Istočne Evrope suprotstavljaju konsocijaciji, koja bi manjine priznala kao suosnivače i suvlasnike države. U nekim zemljama, kao što je Kazahstan, »zakonom je zabranjeno da bilo ko iznosi zahteve za teritorijalnom autonomijom« (Kimlika, 2002b: 319). Pri tome ne treba zaboraviti da se Kazasi u Kazahstanu osećaju etnički ugroženima, s obzirom na udeo (pretežno ruske) manjine od 40% u ukupnom stanovništvu zemlje. Sličan srazmer i slična manjinska politika prisutni su i u Letoniji. Kymlicka pregnantno tvrdi da se u većini istočnoevropskih zemalja »ukratko, od manjina zahteva da odustanu od bilo kakvog zahteva kojim bi se država definisala kao *višenacionalna*« (Kimlika, 2002b: 320). Neprestana sumnja u lojalnost nacionalnih manjina dovela je do toga da one ne smeju da zahtevaju federalizam ni teritorijalnu autonomiju. Kako Kymlicka piše, etničke većine spremne su da u Istočnoj Evropi ponude osnovne škole na maternjem jeziku i simbolične oblike neteritorijalne političke reprezentacije. Čak i »najnacionalističkije vlade, kao ona Tuđmanova, ili Mečijareva u Slovačkoj, bile su spremne da prihvate ovakve zahteve manjina. Oni su usvajani zato što su bili saglasni sa ciljevima dugoročne asimilacije manjina« (Kimlika, 2002b: 320). Na žalost, ovde se vidi i doseg međunarodnog upliva na ostvarivanje prava manjina: Tuđman je prihvatao zahteve Okvirne konvencije Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina, koja, mada zahtevnija od bilo kog drugog međunarodno prihvaćenog dokumenta, ni na koji način ne sprečava nenasilnu asimilaciju. Kymlickin rečnik ume ponekad da bude i grub, ali time nije manje istinit: »Obezbeđujući osnovno obrazovanje na maternjem jeziku, država obezbeđuje paravan tolerancije, ali nije sposobna i ne namerava da obrne ili uspori proces manjinske giljotine« (Kimlika, 2002b: 321). Neke manjinske grupe, poput vlaške u Srbiji, nemaju čak ni najelementarnije pravo na obrazovanje na maternjem jeziku. One ga, sudeći prema politici vlaškoga nacionalnog saveta, čak i ne traže. Prema Kymlickinoj oceni, »Istok i zapad kreću se u različitim pravcima – zapad sve više prihvata federalizam, a na istoku ima manje autonomije nego pre 30 ili 50 godina«.

To je za Kymlicku vrlo važno jer, prema njegovu mišljenju, teritorijalna autonomija jeste jedno od sredstava kojima se obezbeđuje da manjina neće biti preglasavana u pitanjima koja su temeljna za opstanak njene kulture i zajednice. Teritorijalna autonomija pod određenim okolnostima može biti zamenjena drugim mehanizmima zaštite manjinskih prava, kao što su pravo manjina da vladaju sopstvenim institucijama ili pravo na *veto* u zajedničkim institucijama. Prema Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (2002), težište u obezbeđivanju manjinskih prava stavljeno je upravo na »pravo manjina da vladaju sopstvenim institucijama«. Na žalost, nacionalni saveti nacionalnih manjina privremeno su izgubili legitimitet jer im je većinom istekao mandat, a finansiranje im je u 2009. smanjeno za tri četvrtine u odnosu na 2008. godinu.

Najjaču međunarodno-pravnu podršku manjinskoj teritorijalnoj autonomiji Kymlicka pronalazi u neobavezujućoj preporuci Parlamentarne skupštine Saveta Evrope broj 1201 iz 1993., koja sugerise »da u regionima u kojima predstavljaju većinu, osobe koje pripadaju nacionalnoj manjini treba da imaju pravo na odgovarajuću lokalnu ili autonomnu vlast, ili da imaju poseban status, koji odgovara specifičnoj istorijskoj i teritorijalnoj situaciji, i koji je u skladu sa domaćim zakonodavstvom te države« (Parliamentary Assembly, 1993). Prema Kymlickinoj oceni, Okvirna konvencija je slabija od citirane Preporuke pošto se uopšte ne poziva na ideju samouprave, univerziteta na maternjem jeziku, statusa službenog jezika ni na konsocijaciju (Kimlika, 2002b: 326). Isto važi i za preporuke OSCE-a. OSCE i Savet Evrope udaljili su se od ideje o pravu na teritorijalnu autonomiju i pominju ga samo kao jednu od mogućih praksi, ostavljajući državama da je usvoje ili ne. To je pravo u dokumentima međunarodnih organizacija zamenjeno Haškim preporukama o jezičkim pravima iz 1996., preporukama iz Osla o obrazovanju nacionalnih manjina iz 1998. i preporukama iz Lunda o pravu na efikasnu zastupljenost iz 1999.

U složenoj situaciji ostvarivanja prava nacionalnih manjina i stalnog preoblikovanja stanja interetničkih odnosa u Srbiji rizično je izvoditi zaključke opštijega karaktera. Ali ako je nezahvalno izvoditi zaključke, to ne znači da neka svedočanstva nisu sama po sebi zaista informativna. Opšti je utisak da u opštinama gde su pripadnici etničkih manjina u većini u stanovništvu, poseban problem stvara otežana mogućnost upotrebe jezika u službenoj komunikaciji sa organima samouprava i uprave, bilo usled nepoznavanja jezika pripadnika manjinskih zajednica, bilo usled nedostatka formularâ. Ostvarivanje tog prava varira od jedne do druge opštine. Česta je praksa da se izvodi iz matične knjige rođenih, venčanih i umrlih ne izdaju na jezicima nacionalnih manjina. Vrlo se često pripadnicima manjina dokumenti izdaju na srpskom jeziku i na ćirilici, pošto su formulari istovetni za celu državu (*Inter-national relations...*, 2005). Zakonom garantovano pravo na službenu upotrebu jezika i pisma ne primenjuje se dakle ni dosledno ni u potpunosti.

Na planu ostvarivanja prava na informisanje na maternjem jeziku godinama unazad osećaju se pojačane napetosti, pre svega unutar pojedinih nacionalnih manjina. Na okruglom stolu koji su organizirale članice Foruma novosadskih civilnih mađarskih organizacija (»Argus« – Civilno udruženje Mađara u Srbiji za prava manjina, Naučno društvo vojvodanskih Mađara, Društvo za zaštitu spomenika kulture i negovanje nacionalne baštine i Udruženje prosvetnih radnika Mađara u Vojvodini), održanom 12. maja 2005. u Novom Sadu, izneto je mišljenje da se »nastavlja razgrađivanje informisanja na mađarskom jeziku u Vojvodini i u tome su prisutni i znaci namernosti« (Bozoki, 2008: 150). Treba imati u vidu da je udeo programa na mađarskom jeziku na TV Novi Sad pao sa oko 20% u 1990. na nešto preko 3% u 2005. U Savetu RRA ne nalazi se nijedan predstavnik nacionalnih manjina. Namere sadašnje Vlade Srbije da očuva sistem informisanja na jezicima nacionalnih manjina kroz mogućnost da nacionalni saveti nacionalnih manjina budu njihovi osnivači veoma oštro osporavaju novinarska udruženja pošto u tome vide nagoveštaj »etimizacije« cele sfere javnog informisanja.

Stanje na planu prakse ostvarivanja manjinskih prava uistinu je konfuzno, što je objašnjivo svojevrsnom dezorijentacijom stanovništva Srbije, izmorenog ratovima, nesigurnošću i siromaštvom. S obzirom na ekonomsko nazadovanje i raslojavanje ne postoji mogućnost da se proverí osnovanost Razova mišljenja da će smanjivanje socijalnih razlika i razlika na planu kvaliteta života pojačati empatiju između pripadnika različitih grupa (Raz, 1998: 203). U Srbiji ostvarenje liberalnog pluralizma podrazumeva ne samo prosvetčivanje nego i primenu državne represije kao odgovora na nasilja nad manjinama, odnosno upravo onoga od čega politički filozof Joseph Raz i drugi zagovornici autonomije kao, po njima, ključne liberalne vrednosti, možda i najviše zaziru. Da bi se ostvario Razov ideal autonomije, potrebno je koristiti i državnu prisilu, prema kojoj Raz pokazuje bojazan, i to doslednije nego do sada. No bez toga nema ostvarivanja autentičnosti, pa ni individualiteta, i to ne samo grupnog nego ni individualnog: Charles Taylor, oslanjajući se na Raza, smatra da je individualni identitet vernost samom sebi. Za etničke incidente usmerene protiv osoba koje se svojim identitetom razlikuju od većine doskora se u Srbiji sudilo samo prekršajno; kada je policija počela da podnosi krivične prijave, tužilaštva su dugo odbijala da postupe po službenoj dužnosti i tek se u poslednjih par godina situacija menja na bolje (*Inter-ethnic incidents in Serbia*, 2006).

Podela na stare i nove manjine (nekadašnje narode u Jugoslaviji) sporo se prevazilazi, pa ove druge imaju slabiju infrastrukturu na planu obrazovanja i informisanja od prvih. Glasilo i školska nastava na hrvatskom jeziku postoje tek od pre nekoliko godina, ostvarivanje prava na službenu upotrebu bosanskog jezika jedno je od ključnih političkih pitanja u Sandžaku, a nacionalna prava crnogorske manji-

ne uopšte ne postoje – njoj je čak odbijeno registrovanje Crnogorske pravoslavne crkve (CPC). Sudska presuda kojom je poništeno rešenje Ministarstva vera o odbijanju registracije CPC-a nije ništa promenilo – prema izjavama iz tog ministarstva, nema izgleda da će ta crkva biti registrovana. Romska nacionalna manjina potpuno je specifična i deprivisana, koliko i u drugim istočnoevropskim zemljama. Kada se ima u vidu raširen rasistički stav prema Romima i sadržajima njihove kulture, lakše je razumeti radikalne multikulturaliste kakav je Taylor sa svojim stavom da »sve ljudske kulture koje su inspirisale čitave zajednice tokom dužeg vremenskog perioda imaju nešto važno da kažu svim ljudskim bićima« (Tejlor, 2003: 63). Prema mišljenju međunarodnih organizacija, posebno loš položaj ima vlaška nacionalna manjina (*Advisory Committee...*, 2004). To mišljenje istrajava i Savet Evrope potvrdio ga je u rezoluciji svoje Parlamentarne skupštine 1. oktobra 2008. Uopšte uzet, kada je rađena sekcija o položaju nacionalnih manjina u okviru obimnoga monitoringa procesa približavanja Srbije Evropskoj Uniji, zaključeno je da se Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina sprovodi krajnje selektivno (Jelinčić, Lukšić-Orlandić i Đurović, 2007: 117).

Većina problema, odnosno manjkavosti, koji karakterišu sprovođenje manjinske politike, kao i šire politike multikulturalnosti, generiše se sa centralnog nivoa te izvozi u Vojvodinu i u druge regione naseljene manjinskim stanovništvom (Ilić, 2008: 211–214). Situacija u Vojvodini, u odnosu na druge krajeve, nešto je zamršenija jer u njoj postoji relativno jak autonomistički blok. Razbijanje tog bloka putem manjinskih teritorijalnih samouprava prisutno je kao latentna mogućnost već dva-desetak godina.

TERITORIJALNE AUTONOMIJE, PONOVO: ZAOŠTRAVANJE ARGUMENTACIJE

Utisak je da se znatan deo prakse ostvarivanja manjinskih prava, pa i uopšte međugrupnih odnosa u Srbiji, odvija u priželjkivanju manjinskih teritorijalnih autonomija ili u strahu od njih. Tu je temu kod nas najiscrpnije obradio Alpár Losonczi i njegovo shvatanje, s obzirom na značaj same teme, treba prikazati opširno, utoliko pre što je Losonczi jedan od dobro obaveštenih zagovornika koncepcije multikulturalnoga građanstva, a ne pisac koji ne bi uviđao primenljivost te zamisli u Istočnoj Evropi.

Losonczev temeljni stav nalikuje na Kymlickin: »...ne postoji apstraktan odgovor s obzirom na alternativu (...) teritorijalno ili kulturno. Naprotiv, konkretan odnos zavisi od sledećih dimenzija: odnosa između većinskih i manjinskih elita, društveno-ekonomske situacije u datoj zemlji, kapaciteta vlasti da se bavi konfliktima i institucionalizacijom odnosa između većine i manjina« (Lošonc, 2007: 21). Taj

pisac podseća da zahtevi za autonomijom prevazilaze zahteve za decentralizacijom, jer podrazumevaju transfer određenih državnih funkcija i prava, a da isto važi i za kulturnu autonomiju, ne samo za teritorijalnu. To je i vidljivo iz sadržaja takozvanog Omnibus zakona iz 2002., koji je regulisao nadležnosti AP Vojvodine, kao i iz Statuta Vojvodine i Zakona o nadležnostima AP Vojvodine koji su usvojeni 2009. Prema Losonczevim rečima, autonomija nikako nije epifenomen u teorijama multikulturalizma, mada ostaje dilema da li je autonomija zavisna ili nezavisna varijabla (Lošonc, 2007: 22).

Losoncz navodi četiri moguća prigovora ideji manjinske teritorijalne autonomije: 1. ona podgrejava strahove većine da je reč o stepenicama koje vode do secesije; 2. stvaranje dodatnih manjina, kad u okviru teritorijalne autonomije manjina postane većina (npr. većinski srpska opština Novi Kneževac u okviru mađarske teritorijalne autonomije); 3. iskustva etnoregionalizma iz Evrope pokazuju da stvaranje manjinskih teritorijalnih autonomija generiše društveno-ekonomske nejednakosti; 4. teritorijalna autonomija funkcioniše samo ako postoji stabilnost teritorijalne strukture (Lošonc, 2007: 28). U vezi sa ovim poslednjim treba podsetiti da je u Srbiji otvoreno pitanje ustavnog položaja Vojvodine.

Kao moguće argumente u prilog teritorijalnoj autonomiji Losoncz navodi: 1. šire kompetencije manjina sa domena kulturne reprodukcije na polje socijalnih i drugih aranžmana; 2. omogućavanje korišćenja maternjeg jezika preko njegove sistematske upotrebe na datoj teritoriji; 3. teritorijalna autonomija može se uklopiti u sistem ostalih federativnih struktura; 4. manjinske političke elite koje nisu usredsređene samo na kulturnu reprodukciju, nego upražnjavaju veći broj ne samo kulturnih nego i ekonomskih funkcija, mogu razvijati veću otvorenost nego manjinske političke elite koje su pupčanom vrpcom vezane isključivo uz kulturni identitet.

Ovde se mogu izneti neke napomene povodom prvih dvaju predočenih argumenata: proširivanje kompetencija organa teritorijalne manjinske samouprave intenzivira interetničku utakmicu oko resursa kao što su radna mesta i rukovodeći položaji. Ovi potonji izvesno će se popunjavati na način koji nije »etnokulturno neutralan« jer, kako Kymlicka primećuje, što važi za nacionalnu većinu, važi i za lokalne većine i njihov odnos prema »unutrašnjim manjinama«. Osim toga može doći do neplodne ili čak rizične utakmice između pojedinih centara teritorijalne autonomije, kao što je bio slučaj sa napetostima unutar mađarske manjine u Rumuniji u krugovima koncentrisanim u Kluju (Kolozsváru) i Târgu Mureş (Marosvásárhely) (Bardi, 2000: 22–23). Kada Losoncz pominje »omogućavanje korišćenja maternjeg jezika preko njegove sistematske upotrebe na datoj teritoriji« (Lošonc, 2007: 28), treba imati u vidu vezu koja postoji između ostvarivanja jednog prava manjina i ostvarivanja ostalih prava. Manjinska prava nisu naime međusobno izolovana. Na-

protiv! U krajevima gde manjinsko stanovništvo čini većinu u lokalnoj zajednici, jezik sredine (manjine) često se javlja kao glavni problem jer ga ne poznaju ljudi iz ključnih državnih službi (sudstvo, policija, pošta). Sistematska upotreba manjinskog jezika otvara pripadnicima manjina vrata ka delotvornom učešću u javnom životu. A posmatrano na jednoj drugoj ravni, ako obrazovanje na maternjem jeziku znači mogućnost preživljavanja nacionalnih manjina, onda sistematska upotreba njihova jezika predstavlja jedini način očuvanja stvarne multikulturalnosti pojedinih sredina, u kojima će manjine biti uistinu priznate, a ne samo trpljene.

Koje je zaključke Losoncz izveo iz svoje analize razloga *pro et contra* manjinske teritorijalne autonomije? Pre svega, opredeljivanje za određene forme autonomije zavisi od političkih odnosa između manjinskih i većinskih političkih elita. Zaista, Milošević je nastojao da podeli mađarsku elitu, a kasnije je Koštunica podelio Bošnjake u Sandžaku odbijajući da u skladu sa zakonom posreduje između dve frakcije Islamske zajednice i dve sa njima povezane bošnjačke političke partije. I pored toga Losonczovo insistiranje na značaju manjinskih elita zahteva da bude dopunjeno ukazivanjem na značaj delovanja »običnih« pripadnika većinske i manjinskih zajednica. Svi članovi mađarske političke elite u Srednje-Banatskom okrugu bili su januara 2009. smenjeni u jednom danu. Posle te smene nisu međutim uočene nikakve značajnije posledice po položaj ni po efikasnost političke mobilizacije Mađara u tom kraju. Losoncz smatra da centralizam većinskih elita pospešuje teritorijalnu orijentaciju manjinskih elita, i ovde je verovatno u pravu. Ipak, kada je o današnjoj Srbiji reč, partijske elite etničke većine pre svega su u sprezi s tajkunima i stranim kapitalom, a ne sa manjinskim nacionalnim elitama. Losoncz daje rešenje kada piše da »političke orijentacije koje ovde analiziram zavise od socio-kulturne i socio-ekonomske konstelacije koja vlada u toj zemlji«. U zemljama poput Srbije, pobednik na izborima dobija sve i vrši raspodelu prestižnih poslova. To je ono što Kymlicka naziva važenjem pravila *zero sum game* u Istočnoj Evropi. To povećava zahteve za teritorijalnom autonomijom nacionalnih manjina, pogotovo u Srbiji, gde partokratija monopoliše celokupnu vlast. Mišljenje Venecijanske komisije o Ustavu (European Commission for Democracy through Law, 2007) i *progress reports* Evropske komisije iz septembra 2008. i oktobra 2009. nedvosmisleno govore o kontroli partijskih rukovodstava ne samo nad izvršnom nego i nad zakonodavnom te sudskom vlašću (Commission of the European Communities, 2008, 2009).

U svojoj analizi uticaja etničkih elita Losoncz naglašava značaj modaliteta njihova nastupa. Naime u određenim teorijama, od kojih je Barryjevo stanovište najpoznatije, manjinske elite pojavljuju se kao neka vrsta preduzetnika. Što više ulože u troškove izborne kampanje, poraz na izborima značiće za njih veći gubitak. Prema znatno svestranijem Losonczevu viđenju, i teritorijalna i kulturna autono-

mija zahvataju problematiku odnosa solidarnosti i etničkog diverziteta. Država je svakako obavezna da i ekonomski slabim manjinama obezbedi minimum javnih dobara, ali pitanje je koliko će ona biti spremna da to učini, pogotovo u uslovima ekonomske krize.

Kada su u pitanju etničke elite, Kymlickina zamisao u čijoj je osnovi multikulturno građanstvo, a ne dogovor elita, i dalje predstavlja izvor korisnih podsticaja. Kymlicka je ukazivao na problem nerazvijenosti institucija za sprovođenje politika multikulturnoga građanstva u Ukrajini i u Rusiji. Losoncz to isto radi u vezi sa Srbijom: on ukazuje da razvijenost institucija slabi potencijal za konflikte, a da su u Srbiji institucije deficitarne i sa nedovoljnim kapacitetima. Na kraju svoje analize i Losoncz, potpuno na Kymlickinu tragu, na velika vrata multikulturne politike uvodi građane: »Bez obzira na budućnost različitih autonomija u ovom delu Evrope, mišljenja sam da se mogu izreći normativni argumenti u prilog određenih konsocijalnih elemenata (pravo *veta*, zagarantovana mesta u parlamentu, garancije za koalicionu vlast). Pri tome, očigledno da mislim da konsocijalne oblike koji se ne mogu pojednostaviti na dogovore političkih elita, jer takvi socijalni mehanizmi su dosad otkrivali mnogobrojne nedostatke i ostavili su široke slojeve građana bez mogućnosti uvida u iste dogovore« (Lošonc, 2007: 21). To je zapažanje i veoma važno i veoma podsticajno. U jednom uporednom pogledu može se zapaziti sličnost između mehanizama konsocijativne demokratije kakve je pre tridesetak godina zagovarao Arend Lijphart i današnjih multikulturalističkih nastojanja da se zaštite prava manjina. Čak su i »neformalne konsultacije« i »politika nacionalnog ključa« u socijalističkoj Jugoslaviji, koje pominje Varady, predstavljale jedan oblik pomenutih mehanizama zaštite manjinskih prava. Multikulturalističko stanovište razlikuje se od prethodnih konsocijativnih oblika vladavine ili raspodele resursa (jer u jednopartijskoj vlasti nije moglo biti reči o podeljenoj vlasti) otvorenim i naglašenim insistiranjem na etnokulturnoj pravdi. U konkretnom slučaju, odnosno u okviru Losonczeve pozicije, ono naglašava demokratski karakter etnokulturne pravde, koji je znatno bliži Kymlickinoj zamisli multikulturnoga građanstva nego različitim oblicima multikulturalističke misli koji naglašavaju značaj dogovora većinske i manjinskih elita.

UMESTO ZAKLJUČKA

Demokratizacija ili prava manjina, prava građana ili kolektivna prava, teritorijalna ili neteritorijalna rešenja, savez, odnosno sukob elita ili građanska participacija neke su od dilema koje oblikuju i multikulturalističku debatu u političkoj misli današnje Srbije i planiranje te primenu značajnih praktičnih rešenja. Na jednoj produbljenijoj filozofskoj ravni morala bi se ispitati veza sučeljenih stanovišta sa

komunitarizmom, odnosno liberalizmom; na istorijskoj ravni nameće se potreba za poređenjem politike nacionalnoga ključa, zalaganja za konsocijativnu demokratiju i novih multikulturalističkih rešenja. Sve to prevazilazi okvire ovog teksta. Srbija se zbog osobenih opterećenja nedavne prošlosti našla na pravcu koji zaslužuje da se, kao i onaj nemački od pre nekoliko decenija, nazove *Sonderweg*. Ono što je danas neophodno jeste, pre svega, racionalizacija i političke misli i normativnih rešenja i praktičnih politika. Svaki kritički doprinos u tom smislu više je nego poželjan.

LITERATURA

- Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: Opinion on Serbia and Montenegro* (2004), http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_1st_OP_SerbiaMontenegro_en.pdf#xml=http://www.search.coe.int/taxis/search/pdfhi.txt?query=opinion+on+Vlachs&pr=Internet_D&prox=page&order=500&rprox=750&rdfreq=500&rwfreq=500&rlead=500&rdepth=250&sufs=1&order=r&mode=&opts=&cq=&sr=&id=49a59b7a28, (pristupljeno 12. juna 2009).
- BÁRDI, Nándor (2000). »Cleavages in Cross-Border Magyar Minority Politics, 1989–1998«, *Regio*, god. 23, br. 1, str. 3–36.
- BARRY, Brian (2006). *Kultura i jednakost: egalitarna kritika multikulturalizma*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- BAŠIĆ, Goran i CRNJANSKI, Katarina (2006). *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji*, http://www.ercbgd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=20&Itemid=37&lang=sr (pristupljeno 10. septembra 2009).
- BOZOKI, Antal (2008). »Zaustaviti razgradnju manjinskih informativnih sistema«, u: Pavel Domonji (ur.). *Multietnički identitet Vojvodine: izazovi u 2007–2008*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, str. 150–154
- [CILEVIČS, Boriss] CILJEVIĆ, Boris (2002). »Nove demokratije u Starom svetu: zapažanja o pristupu Vila Kimlike o građenju nacije u postkomunističkoj Evropi«, u: Vil Kimlika i Magda Opalski (ur.). *Može li se izvoziti liberalni pluralizam? Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 148–161.
- Commission of the European Communities (2008). *Serbia 2008 Progress Report: Commission Staff Working Document*, SEC(2008) 1339/2, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/serbia_progress_report_en.pdf (pristupljeno 20. septembra 2009).
- Commission of the European Communities (2009). *Serbia 2009 Progress Report: Commission Staff Working Document*, SEC(2009) 2698 final, https://webgate.ec.europa.eu/olacrf/20091014Elarg/SR_Rapport_to_press_13_10.pdf (pristupljeno 20. septembra 2009).
- Ethnic incidents in Vojvodina* (2005). Zrenjanin: Centar za razvoj civilnog društva, http://cdcs.org.rs/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=16&Itemid=60 (pristupljeno 04. augusta 2009).
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) (2007). *Opinion on the Constitution of Serbia adopted by the Commission at its 70th plenary session*, (Venice, 17–18 March 2007), Opinion No. 405/2006, [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)004-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)004-e.pdf) (pristupljeno 20. septembra 2009).

- Inter-national relations in the north of Bačka* (2005). Zrenjanin: Centar za razvoj civilnog društva, http://cdcs.org.rs/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=16&Itemid=60 (pristupljeno 04. augusta 2009).
- Inter-ethnic incidents in Serbia* (2006). Zrenjanin: Centar za razvoj civilnog društva, http://cdcs.org.rs/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=16&Itemid=60 (pristupljeno 04. augusta 2009).
- ILIĆ, Snežana (2008). »Ka efikasnoj manjinskoj politici«, u: Pavel Domonji (ur.). *Multietnički identitet Vojvodine: izazovi u 2007–2008*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, str. 211–214.
- JELINČIĆ, Jadranka, LUKŠIĆ-ORLANDIĆ, Tamara i ĐUROVIĆ, Srđan (ur.) (2007). *Evropeizacija Srbije: ljudska prava, prava manjina i inkluzija Roma*. Beograd: Fond za otvoreno društvo.
- »Југ Србије не може преко ноћи да постане Елдорато« (2007), <http://www.kt.gov.rs/cr/news/arhiva/jug-srbije-ne-moze-preko-noci-da-postane-eldorado.html> (pristupljeno 20. septembra 2009).
- KICOŠEV, Saša (2004). *Nacionalne manjine u Srbiji*, http://www.kczr.org/download/okruglistolovi/02_kicosev.pdf (pristupljeno 05. augusta 2009).
- KICOŠEV, Saša (2006). »The Ethnic and Religious Structure of the Population of Serbia and Montenegro«, u: Walter Lukan i Ljubinka Trgovcevic (ur.). *Serbien und Montenegro: Raum und Bevölkerung – Geschichte – Sprache und Literatur – Kultur – Politik – Gesellschaft – Wirtschaft – Recht*. Wien: LIT-Verlag, str. 55–72.
- [KYMLICKA, Will] KIMLIKA, Vil (2002a). *Multikulturalno građanstvo: (liberalna teorija manjinskih prava)*. Novi Sad: Centar za multikulturalizam.
- [KYMLICKA, Will] KIMLIKA, Vil (2002b). »Odgovor i zaključak«, u: Vil Kimlika i Magda Opalski (ur.). *Može li se izvoziti liberalni pluralizam? Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 301–353.
- [KYMLICKA, Will] KIMLIKA, Vil (2002c). »Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi«, u: Vil Kimlika i Magda Opalski (ur.). *Može li se izvoziti liberalni pluralizam? Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 27–109.
- [KOLSTØ, Pål] KOLSTO, Pal (2002). »Teritorijalna autonomija kao režim manjinskih prava u postkomunističkim društvima«, u: Vil Kimlika i Magda Opalski (ur.). *Može li se izvoziti liberalni pluralizam? Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 184–198.
- LIJPHART, Arend (1992). *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Globus.
- [LOSONCZ, Alpár] LOŠONC, Alpar (2007). »Aspekti teritorijalnih i kulturnih autonomija: za i protiv«, *Habitus*, br. 14, str. 21–36.
- MESIĆ, Milan (2006). *Multikulturalizam – društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Parliamentary Assembly (1903). *Recommendation 1201 (1993) on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights*, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta93/EREC1201.htm> (pristupljeno 20. septembra 2009).
- PAVLOVIĆ, Dušan (2003–2004). »Zastupljenost etničkih manjina u predstavničkim telima«, *Habitus*, br. 9-10, str. 139–146.
- PUŠIĆ, Ljubinko (2008). »Jedna slika multikulturalnosti u Vojvodini: jezik kao pretpostavka za komunikaciju«, *Sociologija*, god. 50, br. 2, str. 175–190.

- RAZ, Joseph (1998). »Multiculturalism«, *Ratio Juris*, god. 11, br. 3, str. 193–205.
- SAMARDŽIĆ, Miroslav (2002). »Tranzicija i manjine u Vojvodini«, u: Miroslav Samardžić (ur.). *Zaštita nacionalnih manjina*. Beograd: CAA, str. 105–220.
- SMITH, Graham (1996). »The Ethnic Democracy Thesis and the Citizenship Question in Estonia and Latvia«, *Nationalities papers*, god. 24, br. 2, str. 199–216.
- [SCHOEPFLIN, George] ŠEFLIN, Džordž (2002). »Liberalni pluralizam i postkomunizam«, u: Vil Kimlika i Magda Opalski (ur.). *Može li se izvoziti liberalni pluralizam? Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 111–125.
- ŠOVLJANSKI, Radomir (ur.) (2005). *Lokalne politike u multietničkim zajednicama – Senta*. Novi Sad: Centar za regionalizam.
- [TAYLOR, Charles] TEJLOR, Čarls (2003). »Politika priznanja«, u: Ejmi Gatman (ur.). *Multikulturalizam – ispitivanje politike priznanja*. Novi Sad: Centar za multikulturalnost, str. 33–68.
- »Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina« (2002), *Službeni list SRJ*, br. 11.

Snežana ILIĆ

Srbija između multietničnosti i multikulturalnosti

SAŽETAK

U radu se preispituju mogućnosti i ograničenja teorijske recepcije i praktične primjene politika multikulturalnoga građanstva u današnjoj Srbiji. Različita shvaćanja autora kao što su Kymlicka, Losoncz, Schoepflin, Smith, Čilevičs i Barry sučeljavaju se sa stvarnim stanjem međunacionalnih odnosa u Istočnoj Europi i posebno u Srbiji. U analizi je naglasak stavljen na pitanje življenja paralelnih života pripadnika različitih nacionalnih zajednica, umjesto njihova interkulturalnog prožimanja, kao i na zagovarana rješenja u obliku samoupravnih prava za nacionalne manjine te složenog pitanja koristi i štete od eventualne uspostave manjinskih teritorijalnih autonomija. Osobiti položaj nacionalnih manjina u Srbiji uvelike je određen opterećenjima njene nedavne prošlosti. Autorica posebno naglašava ograničenja teorije elita u objašnjavanju i praktičnom reguliranju međunacionalnih odnosa te u protustavu afirmira zamisao multikulturalnoga građanstva. Kada su posrijedi nacionalne manjine u Srbiji, zaključuje da obrazovanje na materinskom jeziku omogućuje opstanak nacionalnih manjina, a da tek raširena javna i službena upotreba manjinskih jezika u lokalnoj zajednici omogućuje održanje multikulturalnoga karaktera same sredine. Pripadnici nacionalnih manjina u Srbiji žive u svom grupnom identitetu i održavaju ga na znatno širem geografskom području od onog koje čine stvarno multikulturalne zajednice. Promatrani iz perspektive koju određuje Kymlickina definicija socijalne kulture, kao teritorijalno koncentrirane kulture okupljene oko zajedničkog jezika koji se koristi privatno i u javnom životu, značajni etnički mješoviti dijelovi Srbije, odnosno oni gdje su manjine prisutne u velikome, ali ne i u dominantnom broju, ostaju lišeni multikulturalnosti.

KLJUČNE RIJEČI: multikulturalnost, multietničnost, prava manjina, teritorijalna autonomija, Srbija

Snežana ILIĆ

Serbia between Multiethnicity and Multiculturality

SUMMARY

The paper researches the possibilities and limitations of theoretical reception and practical applications of policies of multicultural citizenry in today's Serbia. Diverse comprehensions of authors such as Kymlicka, Loszonc, Schoepflin, Smith, Cilevičs and Barry confront the real state of interethnic relations in East Europe and especially in Serbia. The analysis particularly stresses the question of the living of parallel lives by the members of different national communities instead of their intercultural permeation, as well as advocated solutions in the form of autonomous rights for national minorities and the complex question of the benefit and detriment caused by possible establishment of minority territorial autonomies. The particular position of national minorities in Serbia is largely determined by burdens of its recent past. The author particularly underlines the limitations of elites theories in explanations and practical regulations of interethnic relations, while she affirms the idea of multicultural citizenry as a counter-attitude. As for the national minorities in Serbia, she concludes that education in the mother tongue contributes to the survival of national minorities, while only the widespread and official use of minority languages in a local community enables consistency in the multicultural character of the community itself. Members of national minorities in Serbia live and persist in their group identity in a significantly wider geographical area than the one made up of real multicultural communities. Observed from the point of view determined by Kymlicka's definition of societal culture as a territorially oriented culture concentrated around common language used privately and publicly, significant ethnically-mixed parts of Serbia i.e. those parts where minorities exist in a considerable, but not dominant number, remain deprived of multiculturality.

KEY WORDS: multiethnicity, multiculturality, minority rights, territorial autonomy, Serbia